

Fehim Dž. Spaho

DŽAMIJE I NJIHOVI VAKUFI U GRADOVIMA KLIŠKOG SANDŽAKA POČETKOM XVII VIJEKA

Poznato je da su vakufi, odnosno vakufski objekti, odigrali značajnu ulogu u nastajanju i daljem razvoju gradova u XVI vijeku.¹⁾ Kada bi bio podignut neki objekat, u prvom redu džamija, oko njega bi odmah nastajala mahala i tako bi se počelo razvijati naselje. Podizanjem još nekih objekata uz džamiju, mekteba, eventualno hamama i karavansaraja i niza dućana, naselje bi sticalo uvjete da postane kasaba,²⁾ što nije imalo nikakav formalni karakter, nego je stanovništvu te kasabe donosilo određene privilegije u vidu oslobođanja od izvjesnih državnih poreza.³⁾ Prema tome, džamija je bila jezgro, osnova, oko koje bi se počelo razvijati naselje. Stoga se u ovom radu daje pregled džamija u gradovima (*kasabama*) Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka. Uz svaku džamiju daje se i kratak pregled prihoda i rashoda vakufa određene džamije, što u stvari predstavlja rezime vakufname za tu džamiju.

Kako smo već vidjeli, uloga vakufa u razvoju gradskih naselja je bila velika. Tako je bilo i u gradovima Kliškog sandžaka. Taj sandžak, koji je osnovan 1537. godine, obuhvatao je područje jugozapadne Bosne i Hercegovine i jugoistočne Hrvatske, tačnije od Konjica na istoku do Gospića na zapadu, te od Klisa i Skradina na jugu do rijeke Une na sjeveru.⁴⁾ Dakle, na tom je području početkom XVII vijeka bilo 17 naselja sa statusom *kasabe*, tj. 17 naselja je ispunjavalo uslove da dobije takav status, a to znači da je imalo

1. O tome opširnije vid. u: Adem Handžić, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću — uloga države i vakufa, Prilozi za orijentalnu filologiju XXV, str. 133-170.
2. O statusu kasabe vid. u: Hazim Šabanović, Turski izvori za istoriju Beograda, knj. I, sv. 1, katastarski popisi Beograda i okoline iz 1476-1566., Istorijski arhiv Beograda, Beograd 1964., str. XXVII.
3. Adem Handžić, Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku, Jugoslovenski istorijski časopis, 1-2, 1974., str. 60-69.⁴⁾
4. Kartu ovog sandžaka i sve nahije vid. u: Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk, Naučno društvo BiH, Sarajevo 1959.

, te još neka muslimanska obilježja. To su bili gradovi: Konjic, Prozor, Prusac (*Akhisar*), Oborci, Donji Vakuf (*Novosel, Nev-abad*), Gornji Vakuf (Česta), Livno, Sinj, Klis, Vrljika (*Vrhlika*), Drniš, Skradin, Glamoč, Knin, Jezero (*Golhisar*), Zemunik i Hrvace. Među ovim gradovima vidimo da upravo podizanjem džamija i mekteba krajem XVI vijeka neka seoska naselja prerastaju u kasabe. To su gradovi: Donji Vakuf, koji se tada razvija na važnoj raskrsnici (upravo se u popisu koji se u ovom redu koristi i naziva *Nev-abad* — Novo naselje), zatim Gornji Vakuf koji se razvija na mjestu dotadašnjeg seoskog naselja Česta, Zemunik koji također iz seoskog naselja prerasta u kasabu zahvaljujući džamiji koju je podigao Ferhad-paša Sokolović, te na kraju naselja Hrvace, koje upravo u vrijeme popisivanja ovog područja, početkom XVII vijeka, prerasta iz sela Donje i Gornje Hrvace u kasabu; naime, na jednom mjestu u popisu se navodi kao *karye* = selo,⁶⁾ a na drugom se izričito kaže *kasaba Hrvace*.⁷⁾

Značajnu ulogu u podizanju džamija, a time i razvoju gradskih naselja, odigrala je i sama država. Ima nekoliko gradova u kojima je džamija podignuta upravo po sultanovom naređenju, drugim riječima prema potrebama države da se na dotičnom mjestu uspostavi gradsko naselje. To su one džamije koje se kod nas obično nazivaju "careva džamija". Takvi objekti, naravno, nemaju svoga vakifa, pa prema tome ni vakufname. Službenici u tim džamijama su izdržavani iz državnih sredstava ili su za svoje službe uživali timare. Međutim, ima i slučajeva da je nekoj ličnosti bilo naloženo ili sugerisano da na određenom mjestu podigne džamiju. Takav slučaj je bio i u Kliškom sandžaku; Ferhad-paša Sokolović je u selu, kasnije kasabi, Hrvace po nalogu sultana podigao džamiju i mek-

teb.⁸⁾ Što se tiče džamija koje su podignute direktno po sultanovom naređenju i koje nemaju svoga vakufa, one su postojale u sljedećim kasabama Kliškog sandžaka: u Prozoru, Pruscu i Jezeru, sultan Bajezidova, u Oborcima sultan Sulejmanova,⁹⁾ u Drnišu također sultan Sulejmanova i u Glamoču sultan Mehmed-hana.

Osnovni izvor za ovaj rad bio je opširni katastarski popis (defter) kliškog sandžaka, nastao početkom XVII vijeka.¹⁰⁾ Tačan datum nastanka ili završetka deftera nije se mogao utvrditi, ali se na osnovu tugre može zaključiti da je nastao između 1603. i 1617. godine; tugra sadrži ime sultana Ahmeda I koji je bio na vlasti u vremenu od 1603. do 1617. godine. Poseban značaj ovog deftera je u tome što sadrži, uz popis svakog gradskog naselja, i popis vakufa u tom naselju. To je zapravo veoma kratki rezime vakufname dotičnog vakufa, sa iskazanom aktivom i pasivom vakufskih prihoda. Kada se uzme u obzir činjenica da najveći broj vakufnama za ove objekte nije sačuvan, to onda ovaj pregled vakufa

5. Opširni defter za Kliski sandžak iz 1603-1617. god., original Tapu ve Kadastro Ankara No 475, fotokopije Orijentalni institut u Sarajevu br. 211 (u daljem citiranju skraćeno OIS 211).
6. OIS, 211/134.
7. OIS, 211/313.
8. OIS, 211/134, tu u zabilješci stoji da je Ferhad-paša, na osnovu časne zapovijesti, podigao u selu
9. Danas selo Oborci kod Donjeg Vakufa.
10. Vidi ovdje bilj. 5.

kolovića za njegovu banjalučku džamiju u kojoj su spomenute i navedene dvije džamije. ¹¹⁾ U ovom radu džamije će biti pobrojane po gradovima i to onim redoslijedom kako su navedene u defteru. Najprije će biti naveden zvanični naziv džamije (kako je označen u defteru), a onda eventualno današnji ili poznatiji naziv džamije, pa onda prihodi vakufa, pa rashodi i na kraju eventualne primjedbe i neka objašnjenja o dotičnoj džamiji.

KONJIC

Mesdžid Tabanica (?) Ahmeda

Prihodi vakufa: 4.000 akči gotovog novca i zakup od 30 kuća u mahali Varda.

Izdaci: plata imama dnevno 2,5 akče (imam je bio Salih-halifa), plata mujezina dnevno 1,5 akča (Hasan-halifa). Ovi su izdaci podmirivani od spomenute gotovine i navedenog zakupa. ¹²⁾

Ova se džamija nije mogla sa sigurnošću ubicirati. Kako je i u ranijem kliškom defteru iz 1574. godine ¹³⁾ zabilježena isto kao i u ovome, Tabanica Ahmed, sigurno je da je pisar dobro zabilježio naziv džamije. Međutim, može se dogoditi da je on krivo čuo naziv i tako ga i zabilježio. Poznato je da je u Konjicu u to doba, dakle početkom XVII vijeka, postojala džamija Mehmed-čauševa ili tekijska džamija koja je sagrađena još 1559. godine. Na osnovu vakufname se vidi da je za taj objekat bila uvakufljena gotovina, a iz deftera se također vidi da je i džamija evidentirana u defteru izdržavana iz gotovine, a ne od nekretnina, što navodi na pretpostavku da je, džamija evidentirana u defteru u stvari Mehmed-čauševa džamija.

PROZOR

U kasabi Prozor evidentirane su početkom XVII vijeka tri džamije:

1. Džamija sultan Bajezid-hana.

Kao sultanska džamija, ona nije imala svoga vakufa, nego su oni koji su vršili službu u njoj uživali timare. ¹⁴⁾

2. Džamija Hadži Nesuha.

Prihodi vakufa: 36.000 akči gotovog novca.

11. A. Muftić, Moche und Stiftung Ferhad Paschas in Banja Luka, Leipzig, 1941; H. Škapur, Ferhad-paša Sokolović i njegove zadužbine, Glasnik VIS, god. 1967, str. 17-24, 126-128, 227-232, 314-319 i 412-416.

Ovdje treba reći da pored dva poznata prepisa vakufname Ferhad-paše Sokolovića u Gazi Husrevbegovoj biblioteci, postoji prepis ove vakufname i u Univerzitetnoj knjižnici u Bratislavi, u zaostavštini Safvet-bega Bašagića, br. TF 125. Taj je prepis pisan vrlo lijepim i čitljivim nesh pismom, a obuhvata 42 stranice teksta. Faksimil ovog prepisa se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

12. OIS, 211/4.

13. Opširni defter za Kliški sandžak iz 1574. godine, original Basbakanlik arsivi Istanbul, fotokopije Orijentalni institut br. 92, fotokopija br. 92/11. ¹⁴⁾

14. OIS, 211/29.

, imam dnevno 3 akče (Ibrahim-halifa), mujezin dnevno 2 akče (Mehmed-halifa), sallah (čovjek koji uči sallu) dnevno 1 akča; troškovi za svijeće i hasure uzimali su se iz viška novca spomenutog vakufa.¹⁵⁾

3. Džamija Zaima Mehmed-bega.

Prihodi vakufa: 40.000 akči gotovog novca.

Izdaci: hatib dnevno 2 akče (Gazanfer-halifa), imam dnevno 3 akče (Mehmed-halifa), mujezin 3 akče dnevno (Memišah), sallah (čovjek koji uči sallu) 1 akča dnevno, kajim 2 akče dnevno; troškovi za svijeće i hasure uzimani su od viška vakufskog novca.¹⁶⁾

PRUSAC (*Akhisar*)

U Pruscu su evidentirane tri džamije:

1. Džamija sultan Bajezid-hana.

Službenici ove džamije izdržavani su od sredstava prikupljenih od džizje u nahiji Neretva, dakle iz državnih sredstava.¹⁷⁾

Na osnovu ovoga se može zaključiti da je sultan Bajezidova džamija, koja se nalazi u samoj prusačkoj tvrđavi, bila podignuta prema izričitim potrebama države.

2. Džamija umrlog Jahja-paše.

Prihodi vakufa: 24.000 akči gotovog novca, prihodi od karavan-saraja i prihodi od 10 vakufskih dućana po 60 akči godišnje.

Izdaci: plata hatiba 2 akče dnevno (Ibrahim-halifa), plata imama 2 akče dnevno (Mehmed-halifa), plata mujezina 2 akče dnevno (Mustafa-halifa), plata kajima 2 akče dnevno, plata bevvara 2 akče dnevno.

Neki Sofj Omer aga je još uvakufio 1.600 akči i odredio da se u ovoj džamiji i uči sura "Jasin".¹⁸⁾

3. Džamija umrlog Bali age, brata umrlog Rustem-paše.^{18a)}

Prihodi vakufa: 40.000 akči gotovog novca, 9 dućana po 90 akči godišnje, 4 mlina sa godišnjim prihodom od 120 akči, jedna bašča sa godišnjim prihodom od 20 akči i 2 kuće sa prihodom od po 12 akči.

15. OIS, 211/30.

16. Isto.

17. OIS, 211/56.

18. Isto.

18a. Podatak da je Bali-aga brat Rustem-paše nalazi se u opširnom defteru Kliškog sandžaka iz 1574. godine (OIS, br. 92, fo 92/105), gdje doslovno stoji: Mahala džamije Bali-age, brata umrlog Rustem-paše; početkom XVII vijeka bio je umro i Bali-aga, naime u defteru iz tog vremena (OIS, fo 211/56) se kaže: Mahala džamije umrlog Bali-age. Navedeni Bali-aga može biti brat Rustem-paše Hrvata koji je rodom iz Skradina i koji je bio veliki vezir na dvoru, sultana Sulejmana. Umro je 1561. godine, pa se prema tome u defteru iz 1574. godine bilježi kao umrli. Ne bi mogao biti brat onog Rustem-paše koji je sahranjen u posebnom turbetu kod banjalučke Ferhadije, jer je taj Rustem-paša poginuo 1595. godine, pa je 1574., kada je sačinjen defter, još bio živ.

Izdaci: plata imama i hatiba 10 akči dnevno (Šejhi-halifa), plata mujezina 2 akče dnevno (Džafer-halifa), plata kajima 2 akče dnevno, plata mualima 2 akče dnevno,¹⁹⁾ plata bevaba 3 akče dnevno. Navedeni izdaci su podmirivani iz spomenute gotovine, od prihoda od dućana, mlinova, bašče i kuća.²⁰⁾

OBORCI

Današnje selo Oborci, u blizini Donjeg Vakufa, nekada je bilo gradsko naselje sa statusom kasabe. Prema zabilješci u defteru iz 1574. godine vidi se da je tu već bila podignuta džamija po sultanovom naređenju. Nije naznačeno ime sultana, ali kako je u to doba na prijestolju bio sultan Sulejman, to je sigurno on izdao naredbu da se podigne džamija.²¹⁾ Očita je bila tendencija države da se na tom mjestu razvije kasaba. Već 1574. godine to se naselje sastojalo iz dvije mahale: Mahala časne džamije sa 84 kuće i Mahala Huseina, sina Mustafe, sa Donjim Oborcima sa 95 kuća. Ali, razvojem kasabe Donji Vakuf krajem XVI vijeka na važnoj raskrsnici puteva, kasaba Oborci počinje stagnirati, pa čak i opadati. Tako početkom XVII vijeka ovo naselje još uvijek ima status kasabe, ali se tada sastoji samo od jedne mahale. Mahale časne džamije sa 98 kuća.²³⁾ Tada je u Oborcima evidentirana jedna džamija, koja postoji i danas.

Časna džamija (Džamija sultan Sulejmana).

U defteru nije evidentirano iz kojih sredstava su izdržavani službenici u džamiji, pošto džamija nije imala svoga vakufa. Navedeni su ovi službenici: hatib, imam, mujezin i feraš.²⁴⁾

GORNJI VAKUF (Česta)²⁵⁾

Mehmed-begova džamija (Džamija Mehmed-bega Stočanina).

Prihodi vakufa: gotovina 56.460 akči, zakup zemina godišnje 800 akči,²⁶⁾ prihod od 10 dućana i od karavansaraja.

19. Iz činjenice da se ovdje navodi mualim, vidi se da je uz džamiju postojao i mekteb koji je pripadao istom vakufu.

20. OIS, 211/57.

21. OIS, 92/108.

22. OIS, 92/108 i 92/109.

23. OIS, 211/62.

24. Isto.

25. O razvoju ovog naselja opširnije vid. u: A. Handžić, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, prilozi za orijentalnu filologiju, XXV/1975, Orijentalni institut, Sarajevo 1977 str. 133-170.

26. Ovim podatkom o zakupu zemina potvrđuje se priča Nazif ef. Bajraktarevića koji je pričao da je čuo od starijih ljudi da se u Gornjem Vakufu plaćala mukata, tj. zakupna pristojba, što je pripadalo Mehmed-begovu vakufu; up. publikaciju Uloga džamije Mehmed-bega Stočanina u formiranju Gornjeg Vakufa, Gornji Vakuf 1971., str. 11.

Izdaci: hatib i imam dnevno 8 akči (Gazanfer-halifa), mualim dnevno 4 akče, ²⁷⁾ prvi mujezin dnevno 2 akče (Omer-halifa), drugi mujezin dnevno 2 akče (Redžep-halifa), kajim dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 2 akče, nazir dnevno 3 akče, troškovi za svijeće i hasure godišnje 480 akči. Ovi su troškovi podmirivani od navedene gotovine, od

DONJI VAKUF (*Novosel, Nev-abad*) ²⁹⁾

U Donjem Vakufu su evidentirane dvije džamije:

1. Malkoč-begova džamija (Džamija Ibrahim-bega Malkočevića).

Prihodi vakufa: gotovina 37.000 akči, prihod od kirija za 18 dućana godišnje 508 akči, prihod od 3 mlina na rijeci Krki godišnje 1.740 akči.

Izdaci: imam, hatib i mualim dnevno 13 akči (Hasan-halifa), prvi mujezin dnevno 3 akče, drugi mujezin dnevno 3 akče, feraš dnevno 1 akča, drugi feraš dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 3 akče, nazir dnevno 1 akča. ³⁰⁾

2. Džamija Mehmeda-čelebije.

Prihodi vakufa: gotovina 40.400 akči.

Izdaci: imam i hatib 6 akči dnevno (Mehmed), mujezin dnevno 2 akče (Osman), feraš dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 2 akče. ³¹⁾

LIVNO

Početak XVII vijeka u Livnu je bilo 8 džamija. ³²⁾ Iako je zvanično sjedište Kliškog sandžaka bilo u Klisu, sandžakbezi su stolovali u Livnu, najvećem i najrazvijenijem gradu sandžaka.

1. Džamija Sinan-čauša (Džumanuša).

Prihodi vakufa: gotovina 58.171 akča, kirija od 12 dućana godišnje 2.230 akči.

Izdaci: imam i hatib dnevno 6 akči (Hasan-halifa), mujezin dnevno 2 akče (Sulejman-halifa), drugi mujezin dnevno 2 akče (Sefer-halifa), mualim dnevno 2 akče, muarif godišnje 120 akči, kajim dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 3 akče, mimar dnevno 1

27. Dakle, uz džamiju je postojao i mekteb.

28. OIS, 211/64.

29. I o razvoju ovog naselja vid. opširnije u navedenom radu A. Handžića O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću.

30. OIS, 211/82.

31. OIS, 211/82 i 211/83.

32. Ahmed Aličić, Livanjske džamije, Glasnik IVZ, IX, 1941, str. 374. Tu se navodi u Livnu 13 džamija; ni za jednu nema podataka o vakufu.

akča, nazir godišnje 100 akči, troškovi za svijeće i hasure godišnje 140 akči. Svi ovi troškovi su podmirivani iz navedene gotovine i od kirije spomenutih dućana.³³⁾

2. Džamija Bali-age Ljubunčića (Balaguša).

Prihodi vakufa: gotovina 128.560 akči, kirija od 18 dućana godišnje 340 akči, prihodi od mlinova koji pripadaju spomenutom vakufu godišnje 400 akči.

Izdaci: imam i hatib dnevno 8 akči (Šaban-halifa), mujezin dnevno 5 akči (Musii-hudin-halifa), drugi mujezin dnevno 3 akče (Husejn, sin Hadži Ejnehana), treći mujezin dnevno 2 akče (Mehmed, sin Ramadana), kajim dnevno 2 akče, džuzhan dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 4 akče.³⁴⁾

O ovoj džamiji je potrebno reći još nekoliko riječi. Aličić je, govoreći o livanjskim džamijama,³⁵⁾ kao godinu gradnje te džamije naveo 995 (1586/87), a Mehmed Mujezinović je, na osnovu kronograma iznad ulaza u džamiju, zaključio da je sagrađena mnogo ranije, 920. godine (1514/15).³⁶⁾ Mujezinović je također, na osnovu naziva džamije Balaguša pretpostavio da ju je sagrađio neki Balagija. Međutim, vidi se da ovu džamiju nije podigao nikakav Balagija, nego Bali-aga Ljubunčić, dakle domaći čovjek iz Livna,³⁷⁾ koji je želio da svome gradu ostavi vrijednu zadužbinu. Iz prihoda vakufa vidi se da je njegov vakuf bio najbogatiji u Livnu.

3. Džamija Mehmed-age

Prihodi vakufa: gotovina 49.284 akče, 25 dućana, ali nije označena visina prihoda od dućana.

Izdaci: imam i hatib dnevno 6 akči (Veli-halifa), prvi mujezin dnevno 2,5 akče (Hadži Omer-halifa), drugi mujezin dnevno 2,5 akče (Ibrahim), feraš i kajim dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 2,5 akče.³⁸⁾

Džamiju sa ovakvim nazivom ne navode ni Aličić, ni Mujezinović, a ni Evlija Čelebija. Međutim u defteru, opet, nije nigdje ubilježena džamija Dukatar Hadži Ahmeda koju sva trojica spomenutih autora navode. Natpis sa ove džamije nije sačuvan nego ga znamo samo po Evliji Čelebiji.³⁹⁾ Iz natpisa koga saopštava Evlija Čelebija se vidi da je džamija sagrađena 1587. godine,⁴⁰⁾ pa je prema tome morala biti evidentirana u defteru. U samom natpisu nije sadržano ime graditelja nego ga daje sam Čelebija koji kaže: "Blizu čaršije nalazi se stari tvrdo zidani hram pod kupolom. To je džamija Dukatar (ar) — oglu Hadži Ahmeda"⁴¹⁾. Moguće je da je Čelebija pogrešno zapisao ime dobrotvora, a pozna-

33. OIS,211/94.

34. Isto.

35. A. Aličić, op. cit.

36. Mehmed Mujezinović, Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta BiH, POF III/IV, Sarajevo 1953., str. 458.

37. Poznato je da je porodica Ljubunčić iz Livna.

38. OIS,211/94.

39. M. Mujezinović, op. cit., str. 479.

40. Evlija Čelebi, Putopis — odlomci o jugoslavenskim zemljama, prevod, uvod i komentar H. Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967., str. 139.

41. Isto.

to je da je on pravio greške, pa da je u stvari to džamija Mehmed-age umjesto Hadži Ahmeda.

4. Džamija Muhameda Perko-zaDe (Muhameda spahije ili Perkuša).

Prihodi vakufa: gotovina 84.000 akči.

Izdaci: imam, hatib i mualim dnevno 10 akči (sve tri te službe obavljalo je jedno lice, Musa-halifa, a iz činjenice da je obavljao i dužnost mualima vidi se da je uz džamiju postojao i mekteb), prvi mujezin dnevno 3 akče (Husejin-halifa), drugi mujezin dnevno 1 akča (Mustafa-halifa), ašerhan (učač pojedinih poglavlja iz Kur'ana) i muarrif dnevno 3 akče (Bešir-halifa), mutevelija dnevno 3 akče, nazir godišnje 160 akči, kajim dnevno 1 akča, troškovi za svijeće i hasure dnevno 1 akča.^{42) 43 44 45 46}

Ova je džamija u narodu bila poznata po imenu Perkuša.⁴³⁾ Sada se može dati objašnjenje odakle dolazi taj naziv. Objašnjenje je sasvim jednostavno, narod ju je tako prozvao po imenu osnivača koji se zvao Perko-zade, od čega je nastalo ime džamije Perkuša.

5. Džamija Mustafa-paše (Lala-pašina džamija)

Prihodi vakufa: gotovina 123.326 akči; kirija od 8 dućana godišnje 1.280 akči.

Izdaci: imam i hatib 10 akči dnevno (Ahmed-halifa), prvi mujezin 6 akči dnevno s tim da uči suru "Tebareke" (Hadži Mustafa), drugi mujezin dnevno 2 akče s tim da uči "Amme džuz", muarrif dnevno 2 akče, kajim dnevno 2,5 akče, drugi kajim dnevno 2 akče, mutevelija dnevno 5 akči, nazir godišnje 200 akči, troškovi za osvjetljavanje munare u mjesecu ramazanu 40 akči.⁴⁴⁾

Spomenuti Mustafa-paša je Lala Mustafa-paša Sokolović koji je bio kliški sandžakbeg od 1574. do 1577. godine. Iako je sjedište kliških sandžakbegova zvanično bilo u Klisu, oni su cijelo vrijeme sjedili u Livnu. Otuda se Mustafa-paša odlučio da tu podigne džamiju i to u vrijeme kada je sjedio u Livnu kao sandžakbeg. Džamija je podignuta 1577. godine.

6. Mesdžid Pehlivan Husejina

Prihodi vakufa: gotovina 13.000 akči.

Izdaci: imam dnevno 2 akče (Muslihudin), mujezin dnevno 1,5 akča (Korkud), troškovi za svijeće i hasure dnevno 2 akče.⁴⁵⁾

7. Mesdžid Husejina Etmekči- zade.

Za vakuf ovoga mesdžida stoji u defteru sljedeća zabilješka: Mutevelija ovog vakufa je otputovao u Sarajevo, te se nisu mogli uzeti podaci o prihodima i izdacima vakufa.⁴⁶⁾

42. OIS, 211/95.

43. M. Mujezinović, op. cit., 471.

44. OIS, 211/95.

45. OIS, 211/96.

46. Isto.

Na osnovu ove zabilješke može se donijeti općenit zaključak da su podaci koji su unošeni u ovaj defter o novčanom stanju pojedinih vakufa uzimani direktno od mutevelija dotičnih vakufa, pa se mogu smatrati potpuno tačnim.

Inače, Aličić u svom radu o livanjskim džamijama ⁴⁷⁾ spomenuo je samo jedan mesdžid i to Piragića mesdžid. Da li je jedan od dva ovdje spomenuta mesdžida možda taj, nisam mogao utvrditi.

8. Džamija Hadži Uvejsa.

Prihodi vakufa: gotovina 18.000 akči.

Izdaci: hatib i imam dnevno 4 akče (Ali-halifa), mujezin dnevno 2 akče (Isa halifa), troškovi za svijeće i hasure godišnje 30 akči.⁴⁸⁾

SINJ

Mesdžid Hadži Hamze.

Prihodi vakufa: gotovina 5.500 akči, kirija od 7 dućana 700 akči godišnje.

Izdaci: imam i mualim dnevno 6 akči (ovu je dužnost obavljalo jedno lice, Ali-halifa, a pošto se navodi dužnost mualima znači da je uz mesdžid bio i mekteb), mujezin dnevno 2 akče, džuzhan dnevno 2 akče, mutevelija dnevno 2 akče i nazir dnevno 1 akča.

Ovi su izdaci podmirivani od navedene gotovine i spomenute kirije.⁴⁹⁾

KLIS

Murat-begova džamija,.

Prihodi vakufa: gotovina 20.000 akči, godišnji prihod od 9 mlinova koji pripadaju vakufu 10.000 akči, godišnji prihod od čifluka koji pripada vakufu, u nahiji Petrovo Polje, 15.000 akči, godišnji prihod od jednog čifluka u nahiji Skradin 1.000 akči.

Izdaci: hatib, imam i mualim dnevno 8 akči (Isa-halifa), dakle i ovdje uz džamiju postoji mekteb, mujezin dnevno 5 akči (Ahmed-halifa), drugi mujezin dnevno 3 akče, kajim dnevno 1,5 akča, mutevelija dnevno 8 akči, džabija dnevno 2 akče.⁵⁰⁾

Ovo je džamija Murat-bega Tardića, prvog kliškog sandžak-bega i Gazi Husrev-begovog ćehaje, koji se naročito istakao u borbama oko osvojenja grada Klisa 1537. godine. Sasvim je, onda, jasno što je on u Klisu podigao džamiju.

47. A. Aličić, op. cit.

48. Isto.

49. OIS, 211/121.

50. OIS, 211/141.

VRLIKA (*Vrhrika*)

Džamija Iskender-age.

Prihodi vakufa: gotovina 95.000 akči, kirija od četiri dućana godišnje 360 akči.

Izdaci: imam i hatib dnevno 6 akči (Ali-halifa), mujezin dnevno 3 akče (Bekir-halifa), kajim dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 1 akča, nazir dnevno 1 akča.⁵¹⁾

U defteru s početka XVII vijeka nije naznačeno ime ove džamije, ali se na osnovu deftera iz 1574. godine vidi da je to džamija Iskender-age, umrlog dizdara tvrđave Vrlika.⁵²⁾

DRNIŠ

Džamija umrlog sultan Sulejman-hana.

Kako se vidi, ova je džamija podignuta po sultanovom naređenju, prema tome nije imala svoga vakufa. Službenici u džamiji dobivali su plate iz državnih sredstava ili su uživali timare.

Plate službenika: imam i hatib dnevno 4 akče (Ibrahim-halifa), mujezin je za obavljanje svoje službe uživao timar, džuzhan dnevno 2 akče, troškovi za svijeće i hasure dnevno 2 akče, feraš dnevno 2 akče.⁵³⁾

SKRADIN

U Skradinu se početkom XVII vijeka navodi samo jedan mesdžid čije ime nisam uspio pročitati.

Nema podataka o vakufu, niti o službenicima u mesdžidu.

GLAMOČ

U Glamoču su evidentirane dvije džamije početkom XVII vijeka.

1. Džamija Malkoč-bega.⁵⁴⁾

Prihodi vakufa: gotovina 23.000 akči, kirija od 9 dućana (nije naznačen iznos), još 7.200 akči gotovine koje je uvakufio neki Hadži Ahmed i pridodao taj iznos Malkoč-begovom vakufu.

Izdaci: imam 2 akče dnevno, hatib 2 akče dnevno (imam i hatib je Bekir-halifa), mujezin 2 akče dnevno, drugi mujezin 2 akče dnevno, kajim 1,5 akča dnevno, džuzhan 1 akča dnevno.⁵⁵⁾

51. OIS, 211/145.

52. OIS, 92/217.

53. OIS, 211/153.

54. Tu je džamiju podigao poznati bosanski i kliški sandžakbea Malkoč-bea.

2. Džamija umrlog sultana Mehmed-hana.

Kao sultanska džamija nema vakufa, nego se troškovi podmiruju iz državnih prihoda.

Troškovi: hatib dnevno 7 akči, daje se od filurije prikupljene u Glamoču (Hasan-halifa), imam uživa timar za vršenje svoje službe (Hasan-halifa), mujezin dnevno 3 akče, daje se od filurije prikupljene u kasabi Glamoč (Ahmed-halifa), kajim dnevno 2 akče, daje se, također, od filurije iz kasabe Glamoč, troškovi za svijeće i hasure dnevno 1 akča, daje se iz istih sredstava.⁵⁶⁾

KNIN

Džamija Mustafa-age, emina.

Prihodi vakufa: gotovina 80.000 akči, kirija od tri dućana godišnje 450 akči.

Izdaci: imam i hatib dnevno 9 akči (Redžep-halifa), mujezin dnevno 3,5 akče (Ali-halifa), drugi mujezin dnevno 3,5 akče, kajim dnevno 2 akče, feraš dnevno 1 akča, mutevelija dnevno 4 akče.⁵⁷⁾

Situacija sa ovim vakufom nije bila sasvim jasna. Naime, u defteru postoji sljedeća zabilješka: *Spomenuti vakif je uvakufio 80.000 akči, ali on je imao obaveze prema državi pa se nakon njegove smrti pojavio dug prema državnoj blagajni; 80.000 akči koje je uvakufio pa su zato uzapćene za državnu blagajnu.*⁵⁸⁾

Kako je moglo doći do ovakve situacije ako se zna da je, na osnovu šerijatskih propisa, vakufski imetak, kada je vakuf već registrovan na sudu, nepovrediv i da se ni na kakav način ne može otuđiti. Moguće je pretpostaviti da je položaj na kome se nalazio omogućavao vakifu Mustafa-agi novčane mahinacije, tako da je stekao izvjesni imetak koji je onda uvakufio. Kada je umro ustanovljeno je na kakav je način došao do novca, pa je vakuf proglašen nevažećim, a novac vraćen državi.

JEZERO (*Golhisar*)

Džamija umrlog sultana Bajazida.

I ovdje je džamija podignuta po sultanovom naređenju, pa nije imala svoga vakufa. Svi službenici u džamiji su za svoje službe uživali timare.⁵⁹⁾ Nisu navedeni službenici pojedinačno.

56. OIS, 211/242.

57. OIS, 211/301.

58. OIS, 211/302.

59. OIS, 211/307.

Zemunik je danas selo u zadarskoj oblasti, na raskrsnici putova Zadar, Obrovac i Benkovac. Nekada je to, međutim, bilo veće i značajnije naselje sa statusom kasabe.⁶⁰⁾

Džamija umrlog Ferhad-paše, bivšeg mir-i mirana Bosne.

Prihodi vakufa: prihodi za ovaj vakuf određeni su sa jednog čifluka, zvanog Tinja, za koji u defteru stoji sljedeća zabilješka: *Čifluk Ferhad-paše, bivšeg bosanskog beglerbega... spada među zemlje koje je on lično sa carskom vojskom osvojio. Njegove prihode je uvakufio za džamiju i mekteb koje je u Božije ime podigao u nahiji Kotari (u kasabi Zemunik), kao i za džamiju i njene potrebe koju je oživio u kasabi Hrvace, te za službenike mekteba u tvrđavi Vrana. Budući da je taj posjed blizu mora i u isturenom graničnom području, pa ga zbog toga nije moguće kako treba obrađivati, to je u novom defteru zavedeno da se carskom službeniku, koji dolazi da u oblasti s one strane Kupe prikupi vlaške prihode, daje svake godine iznos od 2.000 akči kao globalan iznos poreza filurije.*⁶¹⁾

Dakle, globalni iznos od 2.000 akči godišnje trošen je za potrebe džamije u Zemunik, džamije u kasabi Hrvace i mekteba u tvrđavi Vrana.

Izdaci: hatib, imam i mualim dnevno 13 akči (hadži Safer halifa), mujezin dnevno 4 akče (Alaudin-halifa), kajim dnevno 4 akče, troškovi za svijeće i hasure 1 akča dnevno.⁶²⁾

Ovdje treba napomenuti da je vakufnama Ferhad-paše Sokolovića za njegovu džamiju u Banjaluci, a u kojoj su navedeni i ovdje spomenuti objekti u Zemunik i Hrvaci-

HRVACE

Danas je to manje naselje u blizini Sinja. Ovo je naselje upravo početkom XVII vijeka prerastalo iz sela u kasabu.⁶⁴⁾

Džamija umrlog Ferhad-paše.

Prihodi: ova je džamija izdržavana iz sredstava prikupljenih sa čifluka Tinj, dakle, iz istih sredstava kao i džamija u Zemunik (vidjeti prijevod zabilješke o tom čifluku kod opisa kasabe Zemunik).

Izdaci: nisu navedeni pojedinačno nikakvi izdaci za ovu džamiju.

60. O razvoju kasabe Zemunik vid. opširnije u navedenom radu A. Handžića O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću.

61. OIS, 211/313.

62. OIS, 211 /312; ovi se podaci u potpunosti slažu sa podacima iz vakufname.

63. A. Muftić, Moche und Stiftung Ferhad Paschas in Banja Luka, Leipzig, 1941; H. Škapur, Ferhad paša Sokolović i njegove zadužbine, Glasnik VIS, god. 1967.

64. Opširnije vid. u: A. Handžić, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću.

Ovu džamiju u Hrvacima Ferhad-paša je podigao prema potrebama države, odnosno po sultanovom naređenju. U defteru s početka XVII vijeka stoji ovakva zabilješka: *U selu Donje i Gornje Hrvace umrli Ferhad-paša je na osnovu časne zapovijesti, podigao džamiju, mekteb i dućane.*⁶⁵⁾ Prema tome, Ferhad-paša je u ovome mjestu, osim džamije, podigao i mekteb i izvjestan broj dućana. Jasna je bila tendencija države da se to selo pretvori u kasabu izgradnjom ovih objekata, što je naravno i ostvareno.

65. OIS, 211/134.

SUMMARY

THE MOSQUES AND THEIR WAQFS IN THE TOWNS OF KLIŠKI SANDŽAK AT THE BEGINNING OF THE XVIIITH CENTURY

The mosques and their waqfs in the towns of Kliški Sandžak at the beginning of the XVIIth century.

This work gives, at first, a view of towns, that is settlements which had a status of provincial towns (kasaba) on the territory of Kliški Sandžak at the beginning of the XVIIth century. This Sandžak included a region of Southwest of Bosnia and Herzegovina and Southeast of Croatia, more exactly, from Konjic at the East to Gospić at the West, then from Klis and Skradin at the South to the river Una at the North. In that region at the beginning of the XVIIth century there were 17 settlements with a status of provincial towns: Konjic, Prozor, Prusac, Oborci, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Livno, Sinj, Klis, Vrljika, Drniš, Skradin, Glamoč, Knin, Jezero, Zemunik and Hrvace.

The basic source for this work was an extensive cadastre list of the region of Kliški Sandžak appeared at the beginning of the XVIIth century, in fact, between 1603 and 1617. On the basis of that notebook the data about the mosques that existed at that time in cited places are presented, and also Waqfs from which the mosques were supported. In addition to the data about the mosques the data of the incomes and expenses of Waqf are presented and of the employees who were payed from the means of Waqf. These data, in fact, represent a summary of Waqfnamas. When the fact that only one Waqfnama is preserved we take into consideration, Waqfnama of Ferhat paša Sokolović for the mosque in Banja Luka in which the mosques of Zemunik and Hrvace are cited too, than it become obvious that these data from the notebook are quite new and they give a more vivid picture about the towns of that time.